

A vers olyan, mint egy titkos szerető

Zalán Tiborral beszélget Ménesi Gábor

– *Úgy vélem, hogy az irodalomkedvelők többsége ma is elsősorban költőként tart számon, annak ellenére, hogy mindhárom műnemben és különböző műfajokban otthonosan mozogsz. Hogyan látszik belülről ez a sokféleség? Lehet rangsort felállítani az egyes kifejezőmódok között?*

– Már régen elveszítettem annak lehetőségét, hogy magam irányítsam a pályámat, mivel annyi mindent kell írnom. Nagyon kevés olyan nyugodt időszakom van, amikor nem valamilyen határidő szorításában élem a mindennapjaimat, és folyamatosan mást csinálok, mint amit szeretnék. Most például néhány héten belül le kell zárnom az új regényt, a *Papírváros* soron következő kötetét; ezzel párhuzamosan neki kell álljak két drámának, mindkettő konkrét színházi felkérésre készül; egy Vigadó-kiállítás megnyitójához el kell mélyednem MNA mestermunkáiban; vannak vers- és szövegkérések a *Váruccától*, a *Napúttól*, a *Pannonhalmi Szemléltől*, a *Műhelytől* – de nem sorolom fel mindet. A költőt említetted kérdésben, és igazad lehet, valószínűleg máig is elsősorban költő vagyok, „civilben”. Jellemző, hogy amikor nyaranta két-három hétre elutazom Horvátországba, ott gyakorlatilag csak verset írok. Idén sem tervezem ezt másként.

– *Vagyis, ha volna elég időd, és azzal foglalkozhatnál, amivel szeretnél, a verssel való bíbelődés lenne az?*

– Feltétlenül, de jelenleg épp a versre jut a legkevesebb idő. A vers olyan, mint egy titkos szerető, akihez néha el tudok surranni. Hozzá kell tennem, hogy bármelyik műfajban is szólok meg, az mindig a költő megnyilvánulása, ami bizonyos értelemben kényelmes pozíció a számomra. Valahányszor hivatkozhatom arra, hogy költő vagyok, rám nem vonatkoznak, mondjuk, a prózairás szabályai, mellőzhetem a történetet, lehetek akár unalmas, írhatok oldalakon keresztül kanyargó mondatszörnyetegeket. De ugyanígy megsértem a drámaírás szabályait, holott ezt tanítom, ezzel foglalkozom dramaturgként harminc éve. Amikor drámát írok – bármilyen durvák és szókimondóak a szövegeim –, a vers felől közelítek a színpadhoz, a nyelv izgat elsősorban, a szüzsé kevésbé érdekel. Előfordult már, hogy megkértem a nagyobbik lányomat, Sárát, találjon ki számomra, fantáziával nem megvert lélek számára egy történetet, hogy utána nekem már csak a nyelvvel kelljen foglalkoznom. A prózánál is így vagyok, ilyen flegmán idegen. A regénykaland arra mindenképpen jó számomra, hogy rájöjjek, soha nem leszek igazi prózáíró. A hagyományos értelemben nem is írok prózát, ezek a szövegek valójában furcsa kísérletek – ismét csak és menthetetlenül – a

nyelvvél. Nincsenek konkrét történeteim – és nem is akarom, hogy legyenek –, inkább az időre vonatkozóan vannak megoldásaim az egymást követő regénydarabokban. Az idő múlásán kívül semmi mással nem tudom nyomon követni, hogy mi történik a hőssémmel, akiről – hiába dolgozom már a negyedik könyvön – még mindig nem tudom pontosan, ki is valójában, és mi ez a *Papírváros*, mint létező és nem létezhető hely. Persze sejtem én, miről is lehet szó, csak most mórlikálók saját magam előtt is, hogy legyen kellő érdeklődésem az utolsó kötet megírásához.

– *Mondod, hogy az idő múlása a legfőbb kapaszkodó. Hogyan képzelted el a regényciklus időperspektíváját?*

– Úgy, mint egy nagy tölcser: az első könyv még viszonylag tág időtartamot fog be, a második egy napot, a harmadik annál is kevesebbet, az új kötet legfeljebb egy órát mutat meg a főhős életéből, a ciklus záródarabja terveim szerint egyetlen egzisztenciális pillanatot merevít ki, a halált megelőző pillanatot, amikor az egész élete lepereg a figura szeme előtt.

– *A sokféle felkérés, amit az imént soroltál, vagyis a penzumteljesítés kényszere is lehet inspiráló?*

– Nem hiszek abban – amit sokan mondanak –, hogy a határidő a legjobb múzsa, ugyanakkor mégis hatással van az emberre. Általában az utolsó napokban kezdek finiselni, ilyenkor szinte egyáltalán nem alszom, mert éjjel-nappal írok. Nem érzékelem a külvilágot, nem eszem, nem iszom, csak kávé, de abból rengeteget, és amikor elérkezik a határidő, és elküldöm az anyagot, hátradőlök, és két napig alszom.

– *Így viszont nincs idő a pihentetésre, finomításra. Ilyenkor is jön az a minőség, amit elvársz magadtól?*

– Valójában a megfelelő minőség nem akkor alakul ki, amikor megírom a szöveget, már jóval korábban. Nálam sok idő megy el a rákészülésre. Amíg nem érkezik el a megfelelő pillanat, nem tudom elkezdni az írást. Először fejben formálódik az anyag, egyik ötlet jön a másik után, időnként jegyzetelek, amit szinte mindig elveszíték, ha nem számítógépen rögzítem. A *Papírváros* legújabb részénél például a harmadik szálát sehogyan sem tudtam elindítani mindaddig, amíg nem találtam meg a kezdőmondatot, hiába voltam tisztában a helyszínnel, az idővel, a cselekménnyel. Ha hiszed, ha nem, legalább két hétig mindennap leültem a monitor elé, de nem jutott eszembe semmi. Majd egyszer csak teljesen véletlenül találtam rá a megfelelő mondatra. Kávé, főztem a konyhában, eszembe jutott egy barátom, aki pár nappal korábban rosszul lett, és arra gondoltam, mi lenne, ha úgy kezdődne, hogy elvágódik a hős. Onnantól kezdve erre az egy mondatra fel tudtam húzni a teljes regényvonulatot, százvalahány oldalt.

– *Ha visszagondolsz az út elejére, az ötvenes, hatvanas évekre, milyen élmények idéződnek fel benned, amelyek valamilyen módon az irodalom felé vezettek?*

– Eleinte semmi nem vezetett az irodalom felé. Általános iskolás koromban festőnek készültem, mert jól rajzoltam, több versenyt is megnyertem, de hamar

rá kellett jönnöm, hogy nincs színérzékem, így lemondtam róla. A szüleim egyszerű emberek voltak, apám kubikos, anyám téglagyári munkás. Otthon nem volt könyvtárunk, mert nem engedhették meg maguknak, hogy könyvet vásároljanak, viszont egészen kiskoromban beírtak a helyi könyvtárba. Mivel látták, hogy mindent elolvasok, ami a kezembe került, karácsonyra mindig könyvet kaptam a Jézuskától, és később néhány sorozatot a szüleim – már nem inkognitóban – meg is rendeltek. Különösen szerettem a kalandos történeteket, Jules Verne és Molnár Gábor könyveit, de a versek nem vonzottak. Amikor Nagykőrösre kerültem gimnáziumba, láttam, hogy abban a városkában mindent Arany Jánosról neveztek el, ebből gondoltam, hogy a költő, mint olyan, nagyon fontos ember lehet, de semmit nem tudtam magáról a költészetéről. Egyedül Ady érdekelt, mert imponált nekem, a nyiladozó értelmeknek és támadó érzelmeimnek, hogy az életét tette bele a versbe, és nagyon megragadott, hogy folyton iszik, csajozik és altatókat szed, magyarul, kábítózik. Én is írtam néhány csajozós verset – gyenge próbálkozások voltak Ady modorában –, alacsony növésű gyerekként így próbáltam magamra vonni az érettebb lányok figyelmét. Később, már komolyabban, a katonaságnál írtam érvényesebb, bár még mindig epigon-verseket, ahol lépten-nyomon megaláztak bennünket. Érdekes módon a szüleim – akik nem voltak jártasak a költészetben, de ez is az ő érzékenységüket mutatja – a katonai eskütételre két verseskönyvet hoztak be nekem a laktanyába: Pilinszky János *Szálkák*, valamint Juhász Ferenc *Szarvassá változott fiúk kiáltozása a titkok kapujában* és a *Mindenség szerelme* című műveit. Mindkettő nagyon erősen hatott rám.

– *Mivel ragadott meg ez a két teljesen eltérő hangütés és versvilág?*

– Ady-rajongásom után a Pilinszkyvel való találkozás ébresztett rá, hogy létezik egy másfajta versbeszéd is, mely mindenről csak (nyelvi) jeleket hagy, csontvázakat, amelyekre neked kell felraknod a húst a saját életedből, sorsodból. Akkor nagy szükségem volt az elhallgatott kimondás grammatikájára, mert kódolva kellett megírnom, hogy állatok között élek állatnak is méltatlan életet, folyton megaláznak, de túrnöm kell, nem üthetek vissza, ezért gyáva szar vagyok, és a gyávaságomat is meg kellett írnom, hogy ember maradhassak az embertelen és azzá tevő környezetben. Juhász Ferenc pedig azzal nyugózott le, hogy kozmikus távlatokat nyitott meg számomra – és a magyar költészet számára –, ő a szavak és metaforák burjánzó dzsungelében talált megnyugvást. Kettejük hatására, de Pilinszky eszköztárával írtam egy kötetnyi verset, mondom, halvány utánzatok voltak, nekem akkor mégis lelki terápiát jelentettek, és sokat segítettek a túlélésben.

– *A szegedi egyetemre mi vezetett?*

– Leginkább a tehetetlenség. Nem értettem semmihez, és nem érdekelt semmi. Csajoztam, és erősen ittam, főleg rumot – amiről persze a szüleim nem tudtak –, mert Kenneth Roberts *Északnyugati átjáró* című regényét olvastam, és abban folyton vajas rumot ittak a matrózok, ami baromira tetszett. A szüleim a legjobbbat akarták nekem, azt szerették volna, ha tanár leszek, középiskolás fokon, és

amikor, mindenféle elképzelés nélkül, dönteni kellett a pályaválasztásról, kézenfekvő volt, hogy – merő időhúzásból – egyetemre jelentkezsem. Nagykőrösre eredetileg angol szakra vettem fel, de már az első órán bejelentették, hogy az összes kollégista oroszra fog tanulni. (Különös, hogy a kollégisták részesültek ebben a kegyben!) Heti öt óránk volt, tehát ha kellett, ha nem, megtanultam oroszul, így adott volt az orosz szak, mellé pedig a magyart választottam. Annyira nem volt fogalmam semmiről, hogy amikor az írásbeli felvételi vizsgán kiírták a táblára a kidolgozandó tételeket – Vörösmarty Mihály *Szózat* című versét kellett elemezni –, a költő nevét „Vörösmarthy”-ként írtam fel a papírra. A felügyelő tanár kicserélte a lapot, megrázta a fejét, ebből sejtettem, hogy semmi esélyem nincs. A szóbeli vizsgán Illyés Gyula *Bartók* című versét kaptam. A zenét mindig szerettem – zenei általánosba jártam, jazz-dob szakot is végeztem –, Bartókot ismertem, Illyésről még csak nem is hallottam, de feltételeztem, hogy a költő Bartók muzsikájával foglalkozik a költeményben. Beszéltem ágaskodó lovakról, mindenről, ami eszembe jutott, csak a versről nem. Végül nagy meglepetésemre felvettek, de a költészettel egy ideig megint nem foglalkoztam. Majd amikor az egyik egyetemi társam megjelent a *Tiszatájban*, arra gondoltam, ilyen verseket én is tudok írni, sőt még jobbakat is, elővettem a katonakori zsenyéimemet, és megjött a kedvem az íráshoz, mi több, az átíráshoz is. Néhány verset beadtam Ilia Mihálynak, a *Tiszatáj* főszerkesztőjének, aki az egyetemen is tanított.

– *Személyesen vitted be neki?*

– Igen. Bekopogtam, égett a pofámon a bőr. Máig nem szeretek szerkesztőségekbe járni, mert a szerkesztő többnyire úgy néz rád, mintha másik bolygóról érkeznél, és zavarni mered a rossz műveiddel. Éppen ezért szerkesztőként mindig igyekeztem kellemessé tenni a hozzám betérő szerzők ottlétét. Ilia azt mondta, menjek vissza a válaszáért két hét múlva. Amikor, megint csak égő képpel, újra bekopogtam hozzá, közölte, hogy három verset elfogadott a leadottakból, a többit visszaadja, azokat dobjam ki a szemétkosárba. Az egyik kezével adott, a másikkal elvett, mondanom sem kell, mennyire haragudtam rá abban a pillanatban. Hazamentem, és elhatároztam, hogy csak azért is megmutatom neki, hogy ki vagyok én. Egy hét alatt írtam tíz új verset, olyanokat, amilyeneket Ilia elfogadott. Bevittem azokat is, megint két hét múlva kellett visszamennem, akkor elém tolt a paksamétát, és csak annyit mondott, maga sokat ír, majd másról kezdett beszélni. Rájöttem, hogy ha tényleg jó verseket akarok írni, rendszeren meg kell tanulnom a mesterséget. Elolvastam a verstanról mindent, amihez hozzá lehetett jutni, és csak akkor kezdtem újra írni, amikor már volt fogalmam arról, mit és hogyan kell csinálni. Az egyetem végéig összegyűlt egykötetnyi versem.

– *Beszélnél az egyetem közegéről, a városhoz való viszonyodról és ottani barátságaidról?*

– Szerencsés voltam, mert bekerültem az Eötvös Kollégiumba, ahol olyan emberekkel ismerkedtem meg, mint Pelczer István, Totik Vilmos, aki alig harmincévesen akadémikus lett, a szobatársam, Krajcsi Péter, aki Saint Louisban tanított... Erős csapat jött össze – különösen a reál szakosok vitték sokra –, én afféle mókamesterként találtam meg köztük a helyemet, ha csak tettem, bulikat

szerveztem, az Eötvösben lakó lányok-fiúk nagyon szerettek és tudtak szórakozni; hétköznap pedig kizárólag a tudománynak éltek. Nagy Géza volt a kollégium igazgatója, aki az egzisztencialista filozófiával foglalkozott, Sartre műveit fordította magyarra. Jó barátságba kerültem vele, gyakran ültünk be egy-egy kocsmába, és ivás közben szerencsére nemcsak a mondán dolgokról beszélgettünk, hanem Sartre-ról vagy Saussure nyelvtudományi téziseiről is. Szerettem a várost, sokat kószáltam a Tisza-parton, meghatározó élmény volt, hogy kollégiumi szobám ablakából minden reggel a Dóm két tornyát láttam. Természetesen barátságok is szövődtek az egyetemen. Kiss Róbert rövidfilmesként vált ismertté, mostanában kevesebbet dolgozik. A költők közül Baka Istvánnal és Géczy Jánossal kerültem szoros barátságba. Előbbi sokáig elég furcsa ember volt a számunkra, teljesen más habitussal rendelkezett, mint mi. Bakának már volt kötete, amikor megismertük, ennek megfelelően mindig elvárta a kellő tiszteletet tőlünk, és értésünkre adta, hogy másik generációhoz tartozunk. Vagy inkább ő. Sokat bolyongtunk hárman a városban, üldögéltünk hol itt, hol ott, beszélgettünk a költészetéről, és sok minden másról. Baka hozta az orosz fordításokat, Géczy a természettudományos látásmódot, ők ketten órákon keresztül tudtak diskurálni a növényekről vagy az állatokról, ami engem akkor egyáltalán nem érdekelt, olyankor szótlanul ültem mellettük és iszogattam.

– *Hogyan hatottak rád ők ketten? Milyen nyomot hagytak benned?*

– Baka mindenekelőtt az erősen metaforikus költészetével, a metaforák mögé rejtett aktuálpolitikai tartalmakkal hatott rám elementárisan, miközben emberként is nagyon szerettem és tiszteltem. Ha visszagondolsz, Pilinszky és a *Szálkák* kapcsán említettem, hogy a csendekkel, az elhallgatásokkal is milyen sokat el tudtam mondani katonakoromban. A Komócsin Birodalomban vagy Pol Pot megyében, ahogy annak idején Csongrád megyét neveztük, szintén nem volt könnyű megszólalni, a költőnek ott is rejtőzködni kellett, és Baka ebben nagymester volt. Később azonban a metaforák „táncoltatását” megszólalásként túl szűkösnek éreztem, és elmozdultam az avantgárd felé, ami nála árulásnak számított. Nyilván a hiúság is befolyásolta kapcsolatunkat. Amikor ugyanis Pestre kerültem, és egy csapásra népszerűvé tett az *Életünk* folyóiratban közzétett *Arctalan nemzedék* című esszém, őt viszont a tehetségéhez és teljesítményéhez mérten kevesen ismerték, és még ritkábban emlegették, megsértődött rám, pontositok, rám lett féltékeny, és eltávolodtunk egymástól. Ezt máig nagyon sajnálom! Géczy Jánossal párhuzamos pályát futottunk be egészen a közelmúltig. Ő a természettudományok felől közelített a vers felé, én inkább az ösztönvilág felől. Sajnos néhány évvel ezelőtt megtört ez a közel negyven éve tartó barátság, és jelenleg semmilyen kapcsolat nincs közöttünk.

– *Ilia Mihály közelsége mit jelentett számodra?*

– Védőernyőként mindig ott volt fölöttünk a személyisége és a szerkesztői tekintélye, olyan biztonságot, amit ő adott, nem éreztem azóta, hogy eljöttem Szegedről. Bízott bennünk, óvott minket, és mindig őszinte volt hozzánk. Folyamatos, intenzív gondolkodásra készítetett bennünket a saját példájával, soha

nem mondta, hogy mit csináljunk. Egyszer volt közöttünk nézeteltérés, amikor azt mondta nekem, hogy az igazán jó költő mindig egyféle verset ír. Mire azt feleltem, tanár úr, lehet, hogy én soha nem leszek igazán jó költő, de már most sem tudok kizárólag egyfélével csinálni. Lehet, hogy neki volt igaza, és sohasem lettem jó költő, mindenesetre a bemutatkozó könyvem Nagy László és a népies szürrealizmus hatásait viselte magán, majd áttértem az avantgárdra, néhány évvel később pedig már az új érzékenység jegyében elégiákat írtam. Én azzal nyugtatom magamat, hogy nem a költészet írt engem, hanem én írtam a költészetet.

– Közben fél évet a szovjet fővárosban töltöttem. Milyen élményekkel tértél haza onnan?
– Megismerkedtem az orosz valósággal, az „ember-poloskával”, a levágott fülekkel és vértócsákkal a kollégiumi ajtóim előtt, a nyitott pottyantós vécékkel, a heti egyszeri fürdéssel, amikor bokáig álltunk egymás szennyvizében. Elképesztő körülmények között éltünk, ha csak tehettem, ki se mozdultam a szállásról, legfeljebb egy-két előadásra mentem be az egyetemre, úgy írták be az ötösöket az indexembe a kurzus végén, hogy nem is tudták, ki vagyok. Kicsit talán be is kattantam, az első betűtől az utolsóig elolvastam a *Természettudományi kisenciklopédiát*, Bertrand Russelt és Ingardent olvastam, Spinozát, Kantot és Hegelt, s talán ott találkoztam először Wittgensteinnel is. Akkor írtam az *Ének a napon felejtett Hintalóért* című hosszúversemet, amellyel már átléptem – és segitettem nemzedékemnek átlépni – az avantgárdba. Ugyancsak ott készült az első darabom, egy monodráma *Sakk-bástya* címmel, ami abból a döbbenetes élményből született, hogy napokon keresztül néztem ugyanabból a székéből a szemközti koszos falat, amit a fények játéka-változása egy idő után ezüst színűnek mutatott, elképzelttem egy szobát, amelyen nincs ajtó, s az ezüst falak között csak meghalni lehet.

– *Bemutatkozó versesköteted, a Földfogyatkozás, melynek eredetileg a Heródes-idő címet szántad, 1980-ban látott napvilágot. Mi volt a megjelenés története?*

– Elküldtem a verseimet Kormos Istvánnak, aki a Kozmosz Könyvek című sorozatot szerkesztette, de nem kaptam rá választ legalább fél évig. Nagyon elkeseredtem, mivel csak egy példányom volt belőle – az átütő papírt sohasem szerettem –, attól tartottam, elveszett az egész addigi „életművem”. Ilia csak annyit mondott, örüljek, mert ez a trauma feltehetően legalább egy nagy verset eredményez, ami többet fog érni, mint az összes addigi, amit leadtam. De azért érdeklődött Kormosnál, aki azt állította, nem kapott tőlem kéziratot. Közben valamilyen kalandos úton visszakerült hozzám a kötet, nejlonba csomagolva, csupa sár volt, a címzett beszakadt, a feladó épen maradt. Újból elküldtem Kormosnak, aki azonnal elfogadta. Ötödéves egyetemista voltam, nagyon örültem, és egyre többször felmerült bennem, hogy az írással kellene foglalkoznom. Kormos még abban az évben meghalt, a Kozmosz Könyvek szerkesztését Nagy Gáspár vette át. Ekkor ismerkedtem meg a cenzúra működésével és cinikus „művészetével”. Kegyetlenül megtiportak a könyvvel együtt. A kéziratot kiadták szuperlektoroknak, akik előbb azt kifogásolták, hogy egy gyermekgyilkos neve nem lehet egy verseskötet borítóján (Heródes-idő – talán túl egyértelműek voltak számukra a konnotációk), majd amikor ezt nagy nehezen megváltoztattam,

rögtön irredentának bélyegeztek, a *Földfogyatkozás* – ez lett az új és végleges cím – ugyanis csakis a trianoni békediktátumra utalhat, és minden olyan verset azonnal kiszedettek a könyvből, amelyekben a föld vagy a fogyás szó szerepelt. Mindent Nagy Gáspárra bízam, aki megpróbált tárgyalni velük, mentette, ami menthető, de fiatal szerkesztőként csak részben tudta megvédeni a kötetet. Még nem voltam abban a helyzetben, hogy a támadásokra válaszul visszavonjam a könyvet, de ha megteszem, egészen biztos, hogy az erősen leszorított könyvkiadásban hosszú évekig nem jutottam volna kötethez.

– *Mire végül kijött a könyv, már ismerték a neved, hiszen megelőzte az Arctalan nemzedék című esszé.*

– Ismertebb voltam, mint ha tíz könyvet írtam volna. Ilyen szempontból sajnálom a mostani kezdő írókat, mert ma semmivel nem lehet botrányt kelteni, könyvet kiadni könnyű, nevet szerezni nagyon nehéz.

– *Mennyire volt akkor szándékos részedről ez a botránykeltés?*

– Egyáltalán nem volt az, leginkább tehát semennyire. A megírás idején azt sem tudtam, mi az, hogy esszé. Nem viccelek. Az egyetemen nem tanították, én pedig sosem voltam tudós alkat. Véletlenül hallottam a rádióban, hogy valaki esszéről beszél, és annyit kikövetkeztettem, hogy az nem lehet más, mint elmékedés valamiről. Amikor beszorultunk az *Életünk* főszerkesztőjével egy forgójátóba, felajánlottam neki egy még nem létező írást. Kérdezte, hogy min dolgozom, mire nagyképpen rávágta, hogy egy esszét írok a nemzedékem problémáiról, huszonhét oldal, *Arctalan nemzedék* lesz a címe. Ilyet komoly ember nem mond, és komoly ember ezt nem hiheti el. Nyilván Pete György sem hitte el, de érdeklődést színelve rám mosolygott, és csak annyit mondott, megvettem.

– *De valami csak foglalkoztatott, hogy éppen ez jutott eszedbe.*

– Néhány héttel azelőtt Jovánovics Miklós, az *Élet és Irodalom* akkori főszerkesztője úgy fogalmazott az Írószövetségben, hogy a mostani fiatal nemzedék számára arctalan. Ma már pontosan értem őt, aki annyi idős volt, mint most én, de akkor mélységesen felháborított a kijelentése. Szerencsére éppen az idő tájt olvastam Wittgenstein *Logikai-filozófiai értekezését*, előttem volt a minta, és hozzá hasonlóan én is pontokba szedtem a mondanivalómat. Feltört belőlem az összes sérelem, ami addig ért, azt nemzedékivé tágítottam, és anélkül, hogy igazán átgondoltam volna, elküldtem a fenébe a könyvkiadókat és a folyóiratokat, akik csak a befutott szerzőket jelentetik meg, és nem törődnek a fiatalokkal, beolvastam mindenkinek, aki csak eszembe jutott, élt és lélegzett. Lényegében blöff volt az esszé, de mindenki komolyan vette, és azóta is a fejemre olvassák. Két megközelítése volt a történetnek: először is, ki ez a bátor fickó, aki végre ki merete mondani mindezt, másrészt honnan veszi a bátorságot ahhoz ez az ismeretlen kis pöcs, hogy belepiszkáljon a jól prosperáló irodalmi kánonba. Egész életemet végigkíséri a kérdés, hogy honnan veszem a bátorságot és ki is vagyok, legutóbb például a POSZT-válogatás kapcsán merült fel velem kapcsolatban ilyesmi. Én igenis veszem a bátorságot, hogy honnan, azt nem tudom.

– Az Arctalan nemzedék viharában jött létre a Csütörtök Esti Társaság?
– Igen. Tóth Erzsébettel és Szikszai Károllyal alapítottuk, rendszeresen találkoztunk a Hungária kávéházban, kiáltványt írtunk, de egy idő után kihátráltam belőle, mert úgy éreztem, olyan elvárások fogalmazódnak meg velem szemben, aminek nem tudtam és nem akartam megfelelni.

– Visszatérve a Földfogyatkozásra, milyen fogadtatásban részesült a kötet?
– Meglehetősen kedvező fogadtatásban részesült, megkaptam érte a Radnóti-díjat, az év legjobb első kötetének járó díjat – ettől eléggé megijedtem, mert attól tartottam, hogy most már egész életemben ilyen verseket kell majd írnom. Pedig már akkor untam, amit csináltam. Önkéntelenül fordultam az avantgárd felé örült moszkvai tartózkodásom idején, de csak az első kötet után szakítottam tudatosan az abban képviselt hangütéssel, ellene akartam menni az akkor ténylegesen konzervatívba csúszó, hangadó irodalomfelfogásnak, elkezdtem szabadverseket írni, fiatalon olyan nagy hatással voltam a nálam fiatalabbakra, hogy a zászlójukra akartak tűzni. Képzeld el az akkori Zalánt földig érő sállal, nagy, aranyszőke hajjal, bozontos vörös szakállal, fekete kalapban, hóna alatt egy fél cipóval, bal kezében fél kiló lecsókolbásszal, és azt eszi séta közben. Petőcz András némi gúnnyal sereg nélküli vezérnek nevezett egyik írásában, és a szememre vetette, hogy nem vagyok hajlandó semmilyen csoportosulás élére állni. De voltam én népies Kassák, egy színpadi fércmű fércfigurája is egy felejtető dilettáns dilettáns tollától újrafogalmazva; sok minden volt, jó is, rossz is, ölelés és köpködés – ne ragadjunk le ezeknél. Később, amikor elszegődtem a *Kortárs* folyóirathoz, az akkori irodalom központi, úgymond hivatalos lapjához, és visszafogottabb szemlélettel igyekeztem csak minőségi elvek szerint szerkeszteni, az avantgárd körök átkoztak ki, támadtak meg például a *Magyar Műhelyben*, kétlelkűnek neveztek, így velük is szakítottam. Szép lassan mindenkivel megszakítottam a kapcsolatot, ma már ott tartok, hogy nem vagyok tagja egyik írószervezetnek sem.

– Mi volt még az oka annak, hogy hátat fordítottál az avantgárdnak?
– Rájöttem, hogy a képversek megalkotását, az oldalak térformává alakítását bármeddig folytathatom, amíg el nem fárad a kezem, ám egy idő után az egész mechanikussá, önisméltóvá válik, nem tudok magamnak semmi újat mutatni. Ismét a szokott nóta: unni kezdtem magamat. Az *Opus No. 3: KOGA* című, tisztán avantgárd kötettel csaknem egy időben jelent meg az *Álom a 403-as demokráciában* című könyvem...

– ... amit a megjelenésekor be is zúztak.
– Igen, de ezen most lépünk túl, mert így is túl sokan beszélnek túl sokat az egykori megpróbáltatásairól, és komikusnak tartom, hogy valaki csak emiatt váljék érdekessé – vagy maradjon meg érdekesnek. Mindenesetre, abban a kötetben már szerepelt néhány vers, melyek a radikális irányváltást, a másutt levést jelezték.

– 1986-ban jelent meg az ...és néhány akvarell, újabb fontos köteted. Az avantgárdok árulásnak vették, de gondolom, új híveket is szereztél szakmai körökben az újabb irányváltással.

– Mindig fenntartásokkal tekintetem a szakma véleményére. Amikor például az egyik jelentős kritikus, Lengyel Balázs azt mondta, hogy az ...és néhány akvarell az eddigi legjobb könyvem, nekem rossz érzésem támadt. Egyrészt arra gondoltam, talán nem is olvasta a korábbi avantgárd „főrmedvényeket”, amiatt beszél így, másfelől dicsérete azt is jelezte, hogy az Újhold felé közelíték, ami számomra szintén nem volt vonzó alternatíva, bármilyen nagyra is tartottam az újholdas költőket és a követőiket. De nem csak az avantgárdokkal gyűlt meg a bajom. Domokos Mátyással komoly nézeteltérésünk támadt, amikor megírta *Nagyhatalmi helyzet vagy versírógép?* című esszéjét, melyben többek között a fiatal költészet mechanikusságára és közszürkeségére utalt. Az egyik debreceni írótanácskozáson keményen nekirentottam, nem biztos, hogy igazságtalanul, ahogy az sem biztos, hogy igazam volt, a szóhasználatom mindenestre – ami a felszólamlásom tónusát illeti, mai szemmel nézve – nem volt a vitához méltó. Azt találtam a fejéhez vágni, hogy aki ennyire nem tud olvasni, inkább ne írjon kritikát. F fiatal voltam, üldöztek, néha sarokba szorítottnak éreztem magamat. Később a Kortárs Kiadónál együtt szerkesztettük az Újlátószög című, elsőkötetes szerzőket bemutató sorozatot, ő a prózát, én a verset. Nem maradt harag benne. Bennem sem.

– Az életutad hogyan alakult, miután felkerültél Budapestre? Milyen körülmények között tudtál boldogulni a versírás mellett?

– Nagyon nehezen tudtam megélni, mert eleinte sehol nem kaptam állást. A Lapkiadó Vállalat különféle üzemi lapokat tartott fenn, sok esetben ott „helyezték el” a költőket, akik megírtak néhány cikket, és havi fizetést kaptak érte. Nekem ilyen hely véletlenül sem jutott, persona non grata voltam Pesten, nyilván szegedi múltam, az ottani politikai és magánéleti zajongások következményeként. Éveken keresztül munkanélküliként tengődtem, a szerelmem, későbbi feleségem albérletében „csöveztem”, aki nyelviskolákban tanított a napi munkája mellett, hogy meg tudjunk élni. Az első állásom úgy jött össze, hogy szóltak a feleségemnek, hogy a Kvassay Jenő Szakközépiskolában szükség lenne magyar–orosz szakos tanárra. Mivel már rég elkezdődött a tanév, és nem találtak mást, megkaptam az állást. Nagyon jó volt az ottani légkör, szerettek a kollégáim, én is szerettem őket. De elkövettem azt a hibát, hogy bevitettem szamizdat kiadványokat, a *Beszélőt* és társait, nyugati könyveket, például a *Tisztító vihart*, és elolvastattam a tanárokkal. Csak később tudtam meg – miután kirúgtak –, hogy már kezdettől fogva figyelmeztették őket, jobb lesz, ha nem barátkoznak velem, az én tevékenységemet pedig nyomon követték. A kollégáim tehát a tudtom nélkül sokat szenvedtek miattam, de tisztességesek voltak, és nem tagadtak meg. Dicstelen távozásom után egy kispesti egészségügyi szakközépiskolában találtam menedéket. Képzeld el, amikor először bementem az igazgatóhelyettes irodájába, magam előtt toltam a babakocsiban ülő kislányomat, rajtam ujjatlan trikó, rövidnadrág volt, a lábamon strandpapucs. Vágó Lászlóné – így hívták a határozott, mindig

következetes és emberséges igazgatóhelyettest – szigorú tekintettel végigmért, és így szól: nézze, tudok róla, hogy magának milyen rossz híre van mindenhol. Engem nem érdekelnek a politikai nézetei, ha az órákon nem képviseli azokat. Két feltétellel veszem fel: magázza a lányokat, zokniban és zárt cipőben megy be a tanterembe.

– *A katedrán hogyan képzeljük el? Ott is formabontó voltál, feszegetted a határokat?*

– Azt hiszem, igen. A magyart nagyon lelkiismeretesen tanítottam. Rengeteg memoritert adtam fel, mert fontosnak tartottam, hogy bizonyos élethelyzetekben eszébe jusson egy-egy sor a tanítványoknak, amelyek segíthetnek átlépni a nehézségeken. Az oroszot viszont nem vettem komolyan. Modern stúdiója volt az első iskolának, fejhallgatókkal, középen keverőpulttal. Pink Floyd- és AC/DC-lemezeket adtam ki a gyerekek fülhallgatójába, ők zenét hallgattak az üvegkalickákban, én pedig verset írtam, vagy vizuális munkán dolgoztam.

– *Kispestről a Kortárs miatt jöttél el?*

– Igen, felmondtam az iskolában, ugyanis megkerestek a *Kortárstól*, hogy szükségük lenne Páskándi Géza mellé egy segédszerkesztőre. Hét éven keresztül ültünk egy szobában vele, de nem is ez volt igazán meghatározó a számomra, hanem azok az órák, amelyek akkor kezdődtek, amikor kiléptünk a szerkesztőségből. Kevés tisztességesebb, jobb és tehetségesebb embert ismertem Páskandinál, aki most méltatlanul nincs az irodalmi érdeklődés előterében. Rövidesen főmunkatárs lett a lapnál, ami nagyobb beleszólással és kevesebb munkával járt, így a versrovat rám maradt. Hetente kétszer mentem be a szerkesztőségbe, olyankor Géza is bejött, bár neki semmi komolyabb teendője nem akadt bent ezeken a napokon. Leült velem szemben, várakozóan nézett rám, hogy befejezzem végre ottani ténykedésem, és induljunk a Nimródba vagy a Tüköry étterembe, ahol kajáltunk, piáltunk, dumáltunk éjszakába nyúlóan. Mesélt a Duna-deltáról, a romániai magyar irodalom állapotáról, és sokat beszélt a saját költészetéről. Elképesztő zakókat hordott, a zsebeiben kétoldalt amerikai cigarettát tartott. Sokat jelentett számomra, hogy közeli kapcsolatba kerülhettem vele; de ez az időszak adta Orbán Ottó vagy Száraz György főszerkesztő barátságát is. A költők közül a folyóirat munkatársa volt ebben az időben Fodor András és Tornai József is, de a fölöttünk lévő emeleten volt az *Élet és Irodalom* főszerkesztője, ahol az általam sokra tartott Bella István tevékenykedett szerkesztőként, vele gyakran találkoztunk és beszélgettünk. Másfelől azért volt meghatározó számomra a *Kortárs*, mert bedobtak a mélyvízbe, és meg kellett tanulnom a szerkesztést. Gondolj bele, két vezető irodalmi folyóirat volt akkor, a nyolcvanas években Magyarországon, az *Új Írás* és a *Kortárs*. Ha jól emlékszem, tizenhét és fél ezer példányban jelentünk meg, és a megjelenést követő második napon már nem lehetett kapni a lapot. Ebből következően megszámlálhatatlan kéziratot kaptam, Weöres Sándortól Vas Istvánon át Kálnoky Lászlóig, és hosszan sorolhatnám a jobbnál jobb költőket, akik küldték az írásaikat, eljutva aztán egészen addig a vasutasig, aki éppen készült bekötetni arany fedelű „életműkötetét”, de élete lezárása előtt még a *Kortársban* is meg akart jelenni. Pontosan emlékeztem arra,

hogy az *Arctalan nemzedék*ben leírtam, milyen gyalázatosan bánnak a szerkesztők az induló költőkkel, és én nem akartam ugyanezt tenni. Szárazzal állandó vitánk volt erről, mert ő azt vallotta, a *Kortárs* értékelőlap, én pedig azt mondtam, hogy szerintem a *Kortárs* értékelőlap. Természetesen szükség van a nagyokra, de csak a jó műveikre, mint értékelőlapokra, ugyanakkor kötelességünk teret adni a fiataloknak mint értékelőlapoknak. Ezt az elképzelést vagy elhatározást sikerült is véghez vinnem, közel száz induló költő – Darvasi László, Háy János, Kurdy Fehér János, Podmaniczky Szilárd, Babics Imre és sokan mások – mutatkozott be az általam szerkesztett versrovatban, akik később az élvonalba kerültek.

– *Hogyan tudtatok lavírozni a nyolcvanas években, az akkori kultúrpolitikai viszonyok között?*

– Nézd, valahogy sikerült, mert a fontos művek szinte mindig megjelenhettek. Próbáltam Száraz Györgyöt meggyőzni, hogy – különösen a Kossuth-díj birtokában – neki elég széles a háta ahhoz, hogy rajta olyanokat is elvigyen, akiket más folyóirat nem tud befogadni. Ő ráállt erre, továbbra is szorgalmasan küldte az igazoló jelentéseket, ha valamit észrevettek a pártközpontban vagy a minisztériumban, szinte minden hónapban meg kellett jelennie Aczél György irodájában, én pedig onnan tudtam, hogy ott járt, mert mikor visszatért, elordította magát a folyosón, hogy „Zalán!”, és ilyenkor mennem kellett hozzá raportra. Hosszú évek hallgatása után nálunk jelent meg Petri György, de például Kassák évfordulóján egy különszámot tudtam összeállítani, amelyben az engem kitagadó *Magyar Műhely*-esek valamennyien képviseltették magukat az írásaikkal.

– *Petrit milyennek láttad?*

– Érdekes, ő azon kevesek közé tartozott, akiket csak a bemutatkozás erejéig ismertem személyesen, vele is csak egyszer találkoztunk az Írószövetség egyik kongresszusán, éppen azon a napon, amikor meghírdették a Jaruzelski-féle puccsot Lengyelországban, és izgatottan figyeltük az eseményeket az ülésterem egyik sarkában. Úgy emlékszem, Radnóti Sándor hozta be a szerkesztőségbe Petri verseit, szám szerint talán négyet, még a szilenciuma idején. Egyet valamiért nem sikerült publikálni, de a többi közlésre került a *Kortárs*ban. Bár ez az akkori viszonyok között politikai tettnek is számított, én csupán esztétikai gesztusnak szántam, mert Petrit fontos költőnek tartottam, leginkább azokat a verseit szerettem, amelyekben nem konkrét aktuálpolitikai üzenetet fogalmazott meg.

– *Említetted, hogy Orbán Ottóval közelebbi, baráti viszonyba kerültél.*

– Igen, őt a barátomnak mondhattam, bár nem jártunk össze, jöllehet egy saroknyira laktam tőle Óbudán, viszont rendszeresen találkoztunk és beszélgettünk a szerkesztőségben. Nagyon kedveltem őt, emlékezetem szerint írtam is több kötetéről, rendkívül bölcs és tájékozott ember volt, nem melleleg kiváló költő.

– *Száraz halála után Thiery Árpád lett a főszerkesztő, aki néhány évig vezette a lapot. Ugyanazt az irányvonalat vitte tovább, ami addig is jellemző volt a Kortársra?*

– Igen, már csak azért is, mert Thiery főszerkesztő-helyettes volt Száraz mellett, és hasonló szerkesztési elveket vallott, mint elődje. 1991-ben aztán pályázatot írtak ki a főszerkesztői posztra, én két jelentkezőre emlékszem, Karinthy Ferencre és Kis Pintér Imrére. Karinthy be is jött a szobámba – akkor találkoztam vele személyesen először és utoljára –, közölte, hogy pályázni fog, és megkérdezte, támogatnám-e. Mondtam, hogy tisztelem a munkásságát, de mivel engem nem fognak megkérdezni, így támogatni sem tudom. Végül Kis Pintér lett a befutó, akit sokra tartottam, de egyre több konfliktus alakult ki közöttünk a munka során, ami odáig vezetett, hogy beadtam a felmondásomat. Ezek részben esztétikai különbözőségek voltak, részben az új főszerkesztő olyan irányba akarta elvinni a lapot, amit nem tartottam a magam számára érdekesnek. Különös, hogy a rendszerváltás előtt legtöbbször az irodalom népfrontosítása ellen lázadtunk, és irányzatos lapokat követeltünk, majd amikor megjelentek a palettán az irányzatos lapok – amit részben ma is megfigyelhetünk, csak az esztétikai szempontok helyett a politikai preferenciák befolyásolják az elrendeződést –, rá kellett döbbernem, hogy ugyanaz a kizárólagosság működik ezekben is, amit az avantgárdban egyszer már elutasítottam, vagyis, hogy csak mi létezők, s ami rajtunk kívül van, az nem lehet fontos, nincs átjárás se tőlünk máshová, se hozzánk máshonnan, ami itt van, az minőség, ami ott van, az szar. Úgy gondoltam, a *Kortársnak* meg kellene maradnia olyan lapnak, amelyik az általánosabb esztétikai szempontokat helyezi előtérbe, így egyik oldal felé sem hajlik el. Mivel erre nem láttam esélyt, nem vállaltam tovább a folyóirat szerkesztését.

– *Ne felejtjük el azt sem, hogy időközben lezajlott a rendszerváltás. Megérintett annak a szele, hogy másokhoz hasonlóan bekapcsolódj a közéletbe?*

– 1989–90 táján már egyáltalán nem akartam bekapcsolódni a közéletbe, éppen ellenkezőleg, távol tartottam magam minden ilyen irányú törekvéstől. A rendszerváltás egyik meghatározó tapasztalata számomra az volt, hogy egy csomó olyan figura kezdte hallatni a hangját, aki állítása szerint vagy ötvenhatos vagy ellenzéki múlttal rendelkezett, de különösebben fontos munkásságot nem mondhatott a magáénak. Nos, ők rohamra indultak a „sztálinista szerkesztők” ellen, akik miatt nem tudtak addig bekapcsolódni az irodalmi életbe, nem tudtak abban irányadókká válni, meghatározó szerepet betölteni. Látva mindezt, elhatároztam, hogy kiszállok ebből a méltatlan kiszorítósdiából, visszavonulót fújtam magamnak, ami meglehetősen nagy port vert fel az akkori sajtóban. Ebből is látszik, mennyire más volt az írók és az irodalom rangja és szerepe ebben az időben. Még. Kimaradtam tehát a különböző mozgalmakból, holott több ismerősöm, barátom – Lezsák Sándortól, Kulin Ferencen és Csengey Dénesen keresztül, Elek Istvánig – tevékeny részese és alakítója volt az akkori eseményeknek, egyesek beültek a parlamentbe is. Mindez hidegen hagyott, úgy éreztem, legfeljebb addig lehetett dolgom a közélettel, ha volt egyáltalán, míg egypártrendszer létezett Magyarországon. Debrecenben ki is fejttem egy tanácskozáson, hogy az íróknak ki kellene szállniuk a politikából, és háttérbe kéne húzódnuk. Csoóri Sándor, Csurka István és mások nem így gondolták, én viszont az ezzel járó terheket nem akartam magamra venni, inkább rejtőzködő

költő lettem. Akkor még nem gondoltam, hogy az irodalom két oldalra fog rendeződni, és akik ide vagy oda csatlakoznak, azok léteznek, akik viszont nincsenek ott, azok nem is léteznek. Mire mindez kialakult, már nem voltam egyik oldalon sem. Kivontam magam a szekértáborokból, az állandó lövöldözésből, a máig tartó háborúskodásból, aminek meg is lett a következménye: egyszerűen elhallgatták a létezésemet, mindkét oldalon árulónak tekintettek, elestem az ösztöndíjaktól, a külföldi utaktól. Jellemző példa egy korai eset, amikor nyolc kiadó pályázott nyolc különböző kéziratommal az akkori kulturális alapnál, már nem emlékszem a pénzosztó hely nevére, de egyikük sem kapott egy fillér támogatást sem. Elgondolkodtam, vagy elfelejtettem írni, vagy soha nem is tudtam. Mégis úgy érzem, jól döntöttem akkor, és azóta is fontosabb számomra *kívül* lenni – ahogy egyik kötetem címében fogalmaztam –, mint hogy igazodjam az éppen aktuális divatokhoz, trendekhez, irányzatokhoz és különféle elvárásokhoz; csak a magam újabb és újabb nyelvi és formai kísérletein keresztül próbálom megragadni, ami még érdekel a világból, vagy akár az életemnek a világ felé megmutatható mozzanataiból. Bevallom, egyre kevesebb. Ma már végképp nem vagyok *belül* az irodalomban, feltehetőleg nem tartozom a mainstreamhez, noha sokan szeretik és tisztelik a munkáimat, ugyanakkor egyfajta érezhető eltartás is van felém. Nem bánom. Egykori kedvencem írt valami ilyet: Híjha, öreg, ha neked tetszett *kiválni*, hát tûrd el, hogy eltipor a *faj*, amelynek az egyén mindig csak bliktri. Igaza van, nincs bennem sértődés emiatt, csak rosszkedv. Az ember nem jókedvében magányosodik el. Nemrégiben, a Kulturkampfnak nevezett jelenség kibontakozása idején az egyik, kormányoldalhoz sorolt sajtótermékben a nemzeti oldal kiválóságai között emlegettek, mire liberális barátaim megrökönyödtek, és azt kérdezték, milyen érzés abban a névsorban szerepelni. Erre azt válaszoltam, legalább annyira rossz, mintha a másik névsorban lennék benne. Nem szeretem a névsorokat.

– 1989-ben látott napvilágot Borús reggeli üzenetek című köteted, melynek alcímében a válságlíra meghatározást tüntetted fel. Voltak, akik úgy értékelték ezt a gesztust, hogy a költészet válságára utalsz, pedig nem feltétlenül erről van szó. Miért kezdtek foglalkoztatni a krízishelyzetek?

– Bár a kötet 1989-ben jelent meg, a versek három-négy évvel korábban születtek. Messze nem a költészet válságáról szól, és nem is a saját alkotói válságomról. Általános krízishelyzetet éreztem. Alig múltam harmincéves, vagyis éppen abban a korban voltam, amikor az ember még fiatal, de már foglalkoztatják az élet nagy kérdései, ráadásul nem éreztem jól magam a bőrömben és a környezetemben, és a környezetem sem érezte jól magát a bőrében. Az alcím azt a permanens válságállapotot jelzi, mely a mai napig kitart. Ha megnézzük a műveimet, a verseskönyveket, a regényeket, vagy akár a drámákat, szinte mindenütt ennek lenyomatát vehetjük észre.

– Ekkorra már igyekeztél túllépni a különböző irányzatokon, amelyek addig meghatározták költészeted alakulását. A magad sajátos nyelvi és formai kísérleteit, útkeresését nevezted egy idő után radikális eklektikának?

– Igen, pontosan fogalmaztál. Utaltam már arra beszélgetésünk korábbi szakaszában, hogy folyamatosan árulónak tartottak, ugyanis mire az egyik irányzat be és elfogadott, én már továbbléptem – ha nem is máshová, de másfelé. Egy idő után be kellett látnom, hogy egyetlen irányzat mellett sem tudok hitet tenni, viszont rendszeresen beépítem a műveimbe a különféle hatásokat, stílusokat, irányzati patterneket, beszédmódokat. Így vezettem be a saját munkálkodásom esztétikai megalapozására a radikális eklektika fogalmát, amely felmentett minden szabály alól, és onnantól kezdve, hogy erre létező és alkalmazható kategóriaként tekintek, csak a saját kézjegyemet vagyok hajlandó a munkáim hitelesítéseként elfogadni.

– *A lapszerkesztéssel a Kortárs után sem hagytál fel, hiszen a Szivárvány című, chicagói és budapesti székhelyű folyóirat társfőszerkesztője lettél Mózsai Ferenc mellett. Hogyan kerültél vele kapcsolatba?*

– Az előzményekhez tartozik, hogy miután elvégeztem az egyetemet, és évekig munkanélküliként tengődtem a fővárosban, Béládi Miklós, a jeles irodalomtörténész szerzett nekem belépési engedélyt az Országos Széchényi Könyvtár zárolt kiadványok tárába. Ott őrizték többek között az emigrációban közzétett magyar nyelvű könyveket, folyóiratokat, amelyek Magyarországon nem kerülhettek a nyilvánosság elé. Végigolvastam ezeket a szövegeket, és igen mély ismereteket szereztem a nyugati magyar irodalomról, ami akkor fehér foltja volt irodalmi köztudatunknak, csupán egy-két irodalomtörténész foglalkozott vele – Béládi mellett leginkább Pomogáts Béla –, akik sokat tettek azért, hogy egyre szélesebb körben megismerhetővé váljék. Az *Életünk* folyóiratban indítottam egy rovatot, ahol főként Nyugaton megjelent magyar könyveket mutattam be, amelyek a magyar olvasóközönséghez akkor még nem juthattak el, mégis arra törekedtem, hogy a szerzőkre és műveikre felhívjam a figyelmet. A *Szivárvány* című lapot Mózsai Ferenc költő szerkesztette Chicagóban, aki egyik magyarországi útja alkalmával megkeresett, és felajánlotta, hogy szerkesszük közösen a folyóiratot, mert olyan, számára megbízható ízlésű munkatársra volt szüksége – őt idézem, és nem magamat fényezem –, aki az itteni irodalmat képviseli a lapban, ugyanakkor a nyugati irodalomra is van kellő rálátása. Így kerültem a *Szivárvány*hoz, és a közös munkába később bekapcsolódott Jankovics József irodalomtörténész és Szűgyi Zoltán költő is. Ma már félreérthető és nyilván támadható, mert félremagyarázható kifejezéssel, összmagyar folyóiratot szerkesztettünk, azaz mindenkit a magyar irodalom részének tekintettünk, függetlenül attól, hogy Washingtonban, Londonban, Torontóban, Marosvásárhelyen, Pozsonyban, Beregszászon vagy Budapesten élő szerzőről volt szó, kizárólag a minőség volt az egyetlen kritériumunk a szerkesztés során. Azóta is hiányolom azokat a folyóiratokat, amelyek bármiféle megkülönböztetés nélkül, mindenre nyitottan közvetítenék a magyar irodalom értékeit. Vannak ilyenek, persze vannak. Akkor meg mire föl bennem a hiány? Én sem értem egészen.

– *Mi lett a Szivárvány sorsa?*

– Ugyanaz lett a sorsa, mint minden hasonló kezdeményezésnek, egyszer csak elhalt. Az NKA elődjétől egy vasat sem kaptunk a kéthavi lap fenntartására,

csupán Amerikából támogatták a működésünket. Mózsai egy augusztusi éjszaka felhívott, és közölte, elege lett abból, hogy ennyire semmibe veszik a lapot, és nem akarja élete végéig a családjára is fordítható pénzét olyan folyóíratra költeni, aminek semmilyen hivatalos megbecsülése nincs Magyarországon. Megértettem a szempontjait, és tudomásul vettem, hogy megszűnik a *Szivárvány*, miközben sajnáltam is, mert jó lap volt. Minden évben sikeres többnapos nyári találkozót szerveztünk Csobánkán, sok fiatal író és költő mozgolódott a *Szivárvány* körül, és ez a lap is jelentős számú, pályáját kezdő alkotót mutatott be.

– *Ezt a tevékenységet folytattad a Kortárs Kiadónál, ahol az Újlátószög című sorozatot szerkesztetted?*

– Igen. Észrevettem, hogy a *Szivárvány*ban jelentkező költőket kevésbé, vagy egyáltalán nem fogadta be az a fiatal irodalom, amelyik a József Attila Kör köré csoportosuló alkotókkal demonstrálta magát, és az ő könyvsorozatukból sok tehetséges szerző kimaradt. Sajnos ugyanazt képviselték a Kör – amit hajdanán mi hoztunk létre – akkori hangadói, mint amit a rendszerváltás előtt velünk szemben a hivatalos irodalmi intézményrendszer: azok kaptak teret, akik számukra elfogadhatóak voltak, beálltak/beállhattak a táborukba, másokat pedig kiszorítottak onnan. A Kortárs Kiadónál igyekeztem fórumot keresni azoknak a költőknek-íróknak, akik a másik fiatal-kiadó által preferált értékrendbe nem fértek bele. Sokan felháborodtak azon, hogy egy meglévő sorozattal szemben hoztuk létre az Újlátószöveget, a „dilettánsok” sorozatát. Erről persze szó sem volt. Érdekes, hogy ez akkor történt, amikor már nem egypártrendszer alatt vergődött a mi kis irodalmunk, mégis kirajzolódtak azok a tendenciák, amelyek mára csak felerősödtek, miszerint, aki nincs velünk, az ellenünk van, tehát ha valaki például lapot vagy kiadót alapít, azt bizonyára valamivel szemben teszi, nem magáért az irodalomért. Nem valami *mellett*. Ezt a „mellettséget” kellene jobban szemügyre vennünk!

– *Beszélgetésünk vége felé haladva javaslom, hogy ejtsünk szót a harmadik műnimmel kapcsolatos tevékenységedről. Hogyan kezdődött és vált rendszeressé a drámaírás?*

– A Kortárs szerkesztőségében velem szemben ülő Páskándi Géza, aki akkor már ismert és még ünnepeelt kítűnő drámaíró volt, javasolta, hogy írjak drámát, ha nem akarok olyan szegénylegény maradni, mint milyen akkoriban voltam. Elkezdtem hát darabokat írni, amelyek, nagy öröömömre, felkeltették ugyan a stúdió- és alternatív színházak érdeklődését, többek között a Stúdió K és Fodor Tamás figyelmét, akikkel attól kezdve rendszeresen dolgoztunk együtt, de tantem szempontjából nem mentem sokra velük. Csodálkozva vettem észre, hogy nem gazdagodtam meg, viszont ekkorra már beleástam magamat a drámaírás rejtelmeibe. Később bekerültem a Kolibri Színházba, ahol Novák János mellett megismerkedtem a bábszínházzal, a gyermek- és ifjúsági darabok megalkotásának fortélyaival. A drámaírást mindig munkának tekintettem, attól tartok, leginkább amiatt, hogy a legtöbb darabot megrendelésre írtam. Most például a Rózsavölgyi Szalonnak írok egy drámát, és Fodor Tamás felkérésére egy új *Micimackón* dolgozom a Stúdió K számára, ami még csak a fejemben körvonal-

zódik; *Százholdas pagonny* lenne a címe, és egy lomtalanítás helyszínén játszódik majd, de hát, százholdas kidobott ócskaságmező csak-csak nincsen.

– Dramaturgként jelenleg Békéscsabán dolgozol, és legutóbbi, az *Ünnepi Könyvhétre* megjelent köteted (Ruhatarban felejtett kabátok) ezen tevékenység keresztmetszetét nyújtja. A fülszövegben olvashatjuk a következőket: „A drámaíró általában drámát ír. Ha ez a drámaíró egyben gyakorló dramaturg is, akkor lényegesen kevesebb ideje és energiája marad megírni a saját darabjait: alkotói munkája tetemes részét az adaptációk, átdolgozások vagy – ahogy Zalán szereti megnevezni ezt a tevékenységet, francia föltalálás alapján – átvezetések képezik.” *Kérlek, segíts eligazodni ebben: mikor melyikről beszélhetünk? Egyáltalán hogyan merült fel a könyv gondolata?*

– Amikor a Fekete Sas Kiadó – három évvel ezelőtt két színpadi játékot adta közre – megkeresett azzal, hogy valamit szívesen megjelentetne tőlem, arra gondoltam, hogy – mintegy kapcsolódva az előző kötethez – ezúttal összegyűjthetnénk a dramaturgiai jellegű munkák közül néhányat. Olyan szövegekről van szó, amelyek esetében nem könnyű megállapítani például a szerzőséget. Adaptáción azt értem, amikor a megírás során műnemi váltás is bekövetkezik. Az említett könyvben ide sorolható *A köpönyeg*, hiszen Gogol soha nem írt ilyen címmel monodramát, vagy a *Mario és a varázsló*, hiszen Thomas Mann ezzel a címmel csodálatos elbeszélést írt ugyan, de tudomásom szerint színdarabot soha. Az átírás azt jelenti, hogy egy meglévő drámai művet alakítok át valamilyen, számomra érdekes formává. Példa erre a gyűjteményben a *Pathelin prókátorból*, az egyik leghíresebb francia középkori farce-ból készült munkám, amelynek még a címét is megváltoztattam, amennyiben nálam *Patt Lenn* lett. A farce-ra jellemző, hogy nincs rokonszenves szereplője, és a rendszerváltás időszakának társadalmát akartam ábrázolni az én farce-omban, megtartottam az ismeretlen középkori szerző által kialakított szerkezetet, de a szöveget átírtam, nyelve a közelmúlt Magyarországnak beszédmódját tükrözi. Az átvezetés valójában francia módszer, a lényege az, hogy a régi, jelentős művet átvezeted a saját korodba, miközben meghagyod az eredeti struktúrát, hangvételt, mondanivalót, kizárólag a nyelven keresztül helyezed át a mai viszonyok közé. Így született a *Bánk bán* a békéscsabai színház felkérésére, mely eredetileg színpadra alkalmazásról szólt. De amikor újraolvastam Katona József drámáját, rádöbentem, hogy hiába tanítottam éveken keresztül több középiskolában és felsőfokú intézményben is a művet, én sem értem pontosan a szöveget, mert sok helyen meglehetősen avított nyelven szólal meg. Maga a dráma blank versben íródott, ami azokra a nézetekre erősít rá, hogy Katona a *Hamletet* tekintette a *Bánk bán* előképének, de ezzel még nem könnyíti meg a befogadást, nem teszi kevésbé nehézkesé az olvasást, nem fárasztja kevésbé a befogadót. Ezért aztán a teljes szöveget átdolgoztam, megtartva a versformát, nyelvét a huszonegyedik század szóhasználatához igazítottam. Bizonyos szövegrészeket meghagytam, mint például Tiborc monológját, amit a nézők jól ismernek, és várják, hogy elhangozzék az előadásban. A kritikusok szerint sikerült leporolnom a *Bánk bán* nyelvét, bizonyára arra hagyatkoztak, hogy jobban értik a szöveget, mint általában, csak épp nem vették észre, hogy

kilencven százalékban eltűnt Katona nyelve, és az enyém került a helyére. Ezek szerint vagy végig hű maradtam az eredetihez, vagy a kritikásaim nem olvastak utána az eredeti műnek. Ugyancsak pozitív visszajelzéseket kaptam a pedagógusoktól, akik a *Critikai Lapok* folyóiratban megjelent változat alapján tanították idén a darabot, és úgy vették észre, hogy a fiatalok szeretik, kedvvel olvassák, és olvasmányosnak tartják; megerőltetés nélkül követni tudják a reformkori nagy drámaíró gondolatmenetét. Visszatérve a szerzősége, természetesen Katona József művéről van szó, de ebben az állapotában már közös alkotásként kell kezelnünk. Szó sincs arról, hogy mindenáron oda akarnék tolni egy nagy név mellé, de elhallgatni sem akartam, hogy ez a szövegváltozat jelentős mértékben az én munkám.

– *A debreceni Csokonai Színház áprilisban mutatta be unferlédi című darabodat, mely a Pygmalion történetét gondolja újra. Ha jól tudom, itt nem felkérésről volt szó, hanem a magad örömeire írtad korábban. Mi keltette fel a figyelmedet az alapanyagban?*

– Évekkel ezelőtt született a darab, nyomtatásban is megjelent a *Két színpadí játék* című kötetben, valószínűleg ott figyelt fel rá Árkosi Árpád rendező és Gemza Péter, a színház igazgatója. Annyi bizonyos, hogy amikor írtam, valóban G. B. Shaw *Pygmalion*-ja volt a vezérfonalam, mely egy karriertörténetet mesél el, hiszen a virágáros lányból valódi hercegnőt formál egy nyelvészprofesszor. Novák Jánossal beszélgettünk arról, milyen karriertörténeteket képzelhetünk el a rendszerváltás utáni Magyarországon. Arra jöttünk rá, hogy ha nem tipikus vállalkozói vagy vadkapitalista karierről van szó, akkor a mi lehetséges történeteink többnyire bukással járó, negatív karriertörténetek. Egy ideig pihentettem a dolgot, majd egyszer megnéztem a tévében a *My Fair Lady* filmváltozatát, ami nagyon felbosszantott, és előhívta belőlem a darabot. Az *unferlédi* főszereplője egy állását elvesztő franciatanárnő, aki a piaci maffiózók hathatós közreműködésével agyament ribanccá válik, fokozatosan leépítik, szerekekkel szétrobbantják az agyát, és halálra baszatják a pénz embereivel, így nemcsak a franciát felejt el, de egy idő után már az anyanyelvén is képtelen megszólalni. Ezzel próbáltam érzékeltetni, hogy az új rendszer is megeszi a lelket, időnként úgy tűnik, még kegyetlenebb és embertelenebb módon pusztítja el az embert.

– *A debreceni bemutatóval volt dolgod, vagy minden ment a maga útján, tőled függetlenül?*

– Kérték, hogy egy héttel a bemutató előtt menjek el a próbára, nézzem meg akkori állapotában a darabot, és mondjam el, mit gondolok róla. Ilyenkor igyekszem tapintatos lenni, és tekintettel vagyok a színészek érzékenységére és a közeli bemutató okozta belső feszültségekre, ezért csak a rendezőnek mondom el a véleményem, négy szemközt. Egyébként mindig vannak félelmeim a bemutató előtt, részben amiatt, hogy nem írtam-e túl a darabot. A szerző ugyanis nem dramaturg, s bár mások szövegeiben hamar kiszúrja a legkisebb hibát is, a magáéban nem mindig veszi észre azokat. Ezért mindig örülök, ha egy idegen dramaturg veszi gondozásba a műveimet az egyes színházakban. Az *unferlédi* Árkosi Árpád rendező személyében

kitűnő dramaturgot kapott, akivel rendszeresen konzultáltunk az előadás megszületése előtt, és feltehetően ezért is sikerült ilyen jól a színpadi megvalósítás. Fontos, hogy kezdettől fogva bíztak benne a színészek, akik jóval a próbafolyamat kezdete előtt elolvashatták a drámát a kötetben, így Kubik Annának pontosan tudták, mit fognak játszani, és készültek is rá, sőt volt, aki menet közben külön is megkeresett, és a tanácsomat kérte, aminek külön örültem. A debreceni találkozás tehát kivételesen szerencsés volt, a színészi játék, a rendezői megoldások, a mozgás, a zene, a díszlet, a jelmez egyaránt a helyén volt, jó érzésekkel hagytam el a színházat. A jelek szerint a közönség jól fogadta, és az előadás a jövő évadban is műsoron marad.

– *Az elmúlt esztendőben a szokásosnál is jobban áthatotta mindennapjaidat a színház, hiszen az idei Pécsi Országos Színházi Találkozó egyik válogatójaként előadásról előadásra jártál a fővárosban, vidéken és a határon túl. Hogyan fogadtad a felkérést? Nem bizonytalanított el a színházi szakma megosztottsága?*

– Egyik reggel váratlanul megcsörrent a telefonom, Hegedűs D. Géza szólalt meg a vonal túlsó végén, és azt mondta, a POSZT művészeti tanácsa úgy döntött, legyen én az idei fesztiválprogram egyik válogatója. Még azt is hozzátette, hogy Mácsai Pál – aki régi barátom, és nagy tisztelője vagyok, mint színésznek és igazgatónak – nagyon örülne, ha elvállalnám. Először szóhoz sem jutottam, kora reggel úriember nem vitatkozik Hegedűs D. Gézával, aztán, amikor visszajött a hangom, azt válaszoltam, hogy elfogadom a megtisztelő felkérést. Csak miután letettem a telefont, akkor kezdett tudatosodni bennem, mire is vállalkoztam. De arra még ekkor sem gondoltam, milyen harag és hercehurca van a színházak körül, között, csak arra, hogy mindez milyen óriási felelősség – és felelőtlenség – a részemről, és ebből sehogyan sem lehet jól kijönni. Amikor a családommal közöltem a hírt egy vasárnapi ebéd alkalmával, az egyik lányom lakonikusan csak annyit mondott, hogy apa, te hülye vagy, a végén nemcsak azok fognak utálni, akiket nem viszel el Pécsre, de azok is, akiket elviszel. Nem kellett sok ész ahhoz, hogy rájöjjek, mennyire igaza van. Komoly megpróbáltatás várt ránk, ugyanis – a nyári időszakot leszámítva – hét-nyolc hónap alatt több mint kétszáz előadást kellett megnéznünk válogatótársammal, Gulyás Gáborral. Az ő jelenléte egyik legnagyobb haszna volt annak az időszaknak, mind emberileg, mind szakmailag, rengeteget tanultam tőle, és sok mindent meg tudtunk beszélni az utazásaink során. Közben szembesültem a színházi világ erőteljes megosztottságával, azt is meg merem kockáztatni, hogy rosszabb a helyzet ezen a fronton, mint az irodalomban, ami azért nem kis teljesítmény. Nem kevés, inkább sok támadást kaptunk már menet közben is, de amikor ezt felismertük Gulyással – aki szintén nem gondolta, hogy darázsfészekbe nyúlunk –, elhatároztuk, hogy dafke végigcsináljuk úgy, hogy csak a saját esztétikai értékítéletünkre, színházi tapasztalatunkra támaszkodunk, a legjobb tudásunk szerint, nyugodt lelkiismerettel próbáljuk kiválasztani a tizennégy előadást, nem fogunk megfelelni a szakértőborok, a kritikusok, a kőszínházak vagy alternatív műhelyek, a fővárosi, vidéki vagy határon túli színházak, műhelyek és erőközpontok elvárásainak sem.

– *Ezt következetesen végig is tudtátok vinni?*

– Igen, következetesen végigvittük Gulyás Gáborral és két segítőnkkel, Csikós Attila íróval és Mispál Attila filmrendezővel, akik elsősorban a nem regisztrált műveket nézték meg. Valamennyi előadásról kisebb esszét írtunk, amit egymás között terjesztettünk, vagyis mindenről alapos feljegyzésünk volt, így bármikor vissza tudtunk emlékezni a korábban vagy régebben látottakra. Feltehetően ez megóvott bennünket attól, hogy odahallgassunk bármilyen „súgásra”, valahol már leírt véleményt hívjunk segítségül a memóriánk frissítésére. A versenyprogram kihirdetése után nyomban nekünk estek, és mind a mai napig hol itt, hol ott szólalnak meg a színházat nálunk jobban ismerő, pontosabb értékítélettel rendelkező, nagyobb tapasztalattal bíró, okosabb és ügyesebb megmondó figurák, vagy azok szinkronhangjai, akik próbálnak belénk harapni. Ezt azért is méltatlannak érzem, mert ha például négy hiányolt darabot beteszünk négy másik, már kiválasztott helyére, akkor a kimaradt négyet fogják hiányolni máshonnan mások, vagyis nem lehet olyan versenyprogramot összeállítani, amit mindenki elfogad. Úgy vélem, mi becsülettel és tisztességgel teljesítettük azt, amire vállalkoztunk. A többihez már nem tudok hozzászólni. Nincs miért, és nincs is mit.

– *Mit gondolsz a POSZT mostani kilátásairól?*

– Ha ezek a problémák, amelyek most szőnyegen vannak, a válogatásunk ideje alatt kerülnek felszínre, nagy valószínűséggel abbahagytuk volna színházi bolyongásunkat, mert a most belátható bizonytalan körülmények között nem lehet ilyen nagyszabású munkát elvégezni. Láthatóan megrendült a Magyar Színházi Társaság bizalma a POSZT-ban, de a jelek szerint a Magyar Teátrumi Társaság is ki akar hátrálni a fesztivál mögül. De ez már nem az én bulim, nem a mi bulink. Véleményem van róla, amit szívesen megosztok veled egy kocsmasztalnál, de ha az előző POSZT egyik válogatójaként szólítasz meg, a magánvéleményem nem tartozik feltétlenül ide. Mindenesetre nagyon sajnálnám, ha itt is szakításra kerülne sor, hiszen alig van már olyan szegmense a magyar kultúrának, ahol ne tört volna legalább két részre a tényér, és fogalmam sincs, mikor, hol, milyen további csörömpölések várhatóak.

– *Gulyással voltak viták, nézeteltérések köztetek, vagy mindig sikerült konszenzusra jutnotok?*

– Megdöbbenően nem voltak vitáink, habár lehettek eltérő szempontjaink, vagy inkább szemléleti súlypontjaink – hiszen Gábor művészettörténész, múzeumigazgató, a MODEM alapítója, esztéta, filozófus –, voltak is ilyenek, de igyekeztünk ezeket félretenni. A legritkábban sem konfrontálódtunk, ami azt jelenti, közel azonos véleményt fogalmaztunk meg az egyes előadásokról. Csupán egyetlen alkalommal tért el számottevően egymástól az álláspontunk – a Nemzeti Színházban látott Tragédia kapcsán –, ekkor a két előválogató véleménye döntötte el, hogy milyen helyre került az előadás a listánkon.

– Találkoztál újdonságokkal, értek meglepetések színházi emberként? Más képed alakult ki a mai magyar színház állapotáról, vagy mennyiben árnyalta eddigi tapasztalataidat mindaz, aminek az elmúlt esztendőben részese voltál?

– A válogatás végén részt vettünk egy nagy beszélgetésen a Katona József Színházban, ahol egy rövid bonmot-ban valahogy így foglaltam össze a benyomásaimat: a magyar színházi élet valószínűleg jobb, mint amit tartanak róla, de nem olyan jó, mint amit saját magáról tart. A több mint kétszáz előadás megtekintése nem rajzolta át a színházról alkotott képemet. Alkotói szempontból viszont nagyon sokat jelentett, hogy estéről estére más és más megvalósítást, színészi jelenléteket, díszletet, jelmezt, fényt, zenét és mozgást láthattam. Ez a sokszínűség arra fog sarkallni, hogy bátrabban nyúljak a saját darabjaimhoz. Hiába volt mostanáig félszáznál is több színházi bemutatóm, a tapasztalatok birtokában másképp kezdek hozzá nyár végi penzumaimhoz, a Rózsavölgyi Szalon vagy a Stúdió K számára készülő drámákhoz.

(Az interjú 2019 júliusában készült)